

SAJMON SIBAG
MONTEFJORE

SVET

PORODIČNA
ISTORIJA

Preveli

Tatjana Bižić, Nenad Dropulić
i Nikola Pajvančić

■ Laguna ■

Naslov originala

Simon Sebag Montefiore

THE WORLD

A Family History

Copyright © Simon Sebag Montefiore 2022

Maps by Mike Hall

First published by Weidenfeld & Nicolson, an imprint of The Orion
Publishing Group, London

Translation copyright © 2023 za srpsko izdanje, LAGUNA

MOM DRAGOM SINU
SAŠI

U znak sećanja na moje roditelje
Stivena i Ejpril

Ako je kraljevstvo velika porodica, onda je porodica shodno tome malo kraljevstvo podeljeno strančarenjem i izloženo revolucijama.

Semjuel Džonson

Ovaj svet je planina, a naša su dela vika;
Glasovi odjekuju i vika nam se vraća.

Rumi

Dok među lavovima ne bude istoričara, istorija lova slaviće lovce.

Činua Ačebe

Istina nikad ne pada mrtva nasred ulice; privlači je snažno ljudska duša, a njeno seme, koliko god daleko bačeno, zakačiće se negde i ustostručiće se.

Teodor Parker

Toliko ratova, toliko oblika zločina...
Pogani Mars pokorava sve svojoj ludoj volji;
Svet je poput kola bez vozara.

Vergilije

Glavno pitanje glasi: ko koga kontroliše?

Lenjin

Onaj koji veruje da proučavanjem izolovanih istorija može da stekne manje-više pravičan stav prema istoriji u celini liči na čoveka koji, pošto je pregledao odsečene udove životinje nekada žive i lepe, zamišlja da je video to stvorenje živo i graciozno u pokretu... Zaista, samo proučavanjem

međusobnih veza svih delova, njihovih sličnosti i razlika, možemo makar da obavimo opšti pregled i tako izvučemo i korist i zadovoljstvo iz istorije.

Polibije

U podne životnog puta našoh se u mračnoj šumi, jer pravi put sam izgubio.

Dante Aligijeri

SADRŽAJ

Predgovor i izjave zahvalnosti	27
Uvod.	33

PRVI ČIN

Kuće Sargona i Ahmosea: zigurati i piramide	43
Pesnikinja, princeza, žrtva, osvetnica: Enheduana	43
Kubaba: prva kraljica	49
Kufu i majka: graditelji piramida	52
Oca nisam znao: Sargon Rušitelj Kraljeva	54
Enheduanina osveta	56
Smrskana glava Sekenenrea Hrabrog	58
Hatšepsut: prva među ženama – prvi faraon	62
Mladi trkač, strelac, gospodar konja, jahač bikova: Amenhotep	65
Gospodarica Egipta: zlato, žene i diplomatija	66
Kuće Hatusa i Ramzesa.	67
Opsednutost suncem: Nefertiti i kralj Hatija	67
Preobražaj: muški Nefertiti, Tutankamonova žena i princ Hatija	68
Sudar bojnih kola: Ramzes i Mutavali	70

Ratne kraljice: gospa Hao od Šanga, Puduhepa od Hatuse
i Nefertari od Egipta 72

**Nubijski faraoni i veliki kraljevi Ašura:
kuća Alara protiv kuće Tiglat-Pileasar 77**

Tri kraljice: Jezavelja, Semiramida i Atalija 77

Tiglat-Pileasar i porodica: Asirci, osvajači sveta 79

Alara od Kuša: prvo afričko carstvo 80

Afrika protiv Azije: Šabaka protiv Senaheriba 82

Utučenost kralja sveta: Asarhadon i Taharka 83

Asurbanipal i baka: moćno partnerstvo 85

DRUGI ČIN

Hahamaniš i Alkmeon: kuće Persije i Atine. 89

Nabukodonosor, njegova kraljica i Velika Bludnica 89

Kir i kraljica Tomiris: od osvajača do pehara 92

Darije i Buda: Točak 97

Aleksandridi i Hahamaniši: evroazijski dvoboj 103

Kraljica Amestris i unakažena Artajinte 103

Perikle, Aspazija i atinska kuga 106

Alkibijad i Sokrat. 108

Otrovna borba za Persiju i književno-halitozna zavera Makedonije 110

Jednooki Filip i kraljica Olimpija. 113

Rulet: Darije Treći i Aleksandar Treći 115

Aleksandar, Roksana i Čandragupta:
kralj sveta, avganistanska kraljica, indijski kralj 119

Smrt u Vavilonu: počinju ubistva. 122

Maurijci i Čin 125

Seleuk u Indiji: Čandraguptin uspon. 125

Ašoka – kralj koji okreće točak 127

Srce tigra i vuka: dolazi Čin. 129

Barke i Scipioni: kuće Kartagine i Rima	133
Ljubav među Ptolemeidima	133
Afrička munja i ljudska žrtva: kartaginske Barke	134
Scipion, Hanibal i Masinisa	138
Demetrije, kralj Indijaca	141
Trula riba kuće Ćin: uspon malog drznika	142
Čudovište: upoznajte ljudsku svinju	144
Mirdad i Juda: judejski čekić, parćanski hitac	145
Afrikanac Mlađi i numidski kralj: smrt velikih gradova	146

TREĆI ĆIN

Han i Cezari	151
Kralj Debeljko, njegov sin i Kleopatre	151
Skladno srodstvo, krvlju poprskani brak: princeza s nomadima	152
Kralj koga nisu mogli otrovati, diktator s jednim testisom i golobradi kasapin	154
Uškopljeni istoričar i car Vu.	156
Ćelavi razvratnik i egipatska kraljica – Cezar i Kleopatra	158
Krasova glava i milion mrtvih Gala	160
Koga krešem: Kleopatra, Cezar i Antonije.	162
Kleopatrina zmija, Aleksandrov nos	165
Avgust, Julija i jednooka kraljica Kuša	166
Leteća lasta i strast odrezanog rukava	169
Gmizavac sa Kaprija	170
Kad bi Rim imao samo jedan vrat: Kaligula i sestre	173
Trajani i ajkule: Rimljani i Maje	176
Svingerka u palati: Mesalinin prevrat	176
Vladavina slobodnjaka: Agripinin brak	178
Majke, braća i sestre: Neron, Agripina i Ban	180
Književnica i vrhovni protektor u tigrovoj jazbini: Ban Ćao i Mudra	183

Ratovi zvezda, probušeni penis, seksualni robovi i parna kupatila.	186
Zaljubljeni Hadrijan: smrt na Nilu	190
Severi i Zenobijci: arapske dinastije	193
Evnusi, carski filozof i pandemija	193
Filozofovo čudovište: Komod.	198
Pokolj evnuha i <i>Exsuperatorius</i> megalomanijak	199
Elegabal u tranziciji: afrički car i tri arapske carice.	201
Preparirani car i usoljeni testisi.	203
Zenobija i Konstantin	204

ČETVRTI ČIN

Kuće Konstantina, Sasana i Sove Kopljonoše.	209
Hrišćanske porodične vrednosti: ženoubica i trinaesti apostol	209
Krunisani zametak i paganski car	212
Prvi Krokodil i Rugila Hunski	215
Atila i carica Placidija	216
Atilina krvava svadba i Justinijanova nevesta	218
Kusaj i Justinijan: od Konstantinopolja do Meke	221
Justinijan: Solomone, prevazišao sam te!	222
Justinijanova pandemija – i ptice ubice iz Meke	224

PETI ČIN

Muhamedova dinastija.	231
Porodična zavada.	231
Car koji kukuriče kao petao i laje kao pas: Justinovo ludilo	232
Čitaj! Ne umem! Čitaj! Otkrivenje Muhamedovo	234
Tang i Sasan	238
Smrtonosni lovac, Lav s istoka: Hozrojeva megalomanija	238
Tajcung i kralj Tibeta	240
Sjuencangova putovanja: otvaranje indosfere	242

Muhamedova porodica	244
Obrežite neobrezane mačevima! Osvajanja Muhamedove porodice	246
Neodoljiva Vu: carica mi je ubila dete	249

ŠESTI ČIN

Kuće Muhameda i Karla Velikog	255
Arapski Cezar i Jazid Kurvar, Jazid Majmunoljub	255
Političko seme: zubi i kandže carice Vu	257
Ubica muva iz Damaska i carica kuće Tang	261
Čekić i raspusni kalif: pičke na lavljem čelu	265
Krvolok i divovska beba: uspon Abasa, pad Tanga	267
Jastreb El Andalusa i krunisane grlice Eksa: Abdelrahman i Karlo Veliki	273
Ubijanje demona: mač Karla Velikog	276
Karlovo krunisanje, Harunovo venčanje	276
Priče iz hiljadu i jedne noći: kalif i pevačke zvezde Bagdada	278
Donesi mi Džafarovu glavu, gade	281
Kordobski Kos	283
Rjurikovići i Vasilijeva loza	285
Čarolija: Rjurik i Vikinzi – pomamni rat, grupni seks i ljudske žrtve	285
Konstantinopolj i Rim: Vasilije, kosmati majstor konja i senatorka Marozija	288
Paganski preobraćenici: Vladimir i Rolo	293
Kordopski kalif	295
Gane i Fatimidi	297
Afrička moć: Gana Vagadua i gospodar Kaira	297
Miskovi miomirisi, Džavarova riba i jevrejski vezir: kuća Fatimida	300
Kairski Kaligula, Gospa od Moći i Oslepitelj Bugara	302
Plavozubi zauzima Englesku: Nespremni, Gvozdeni, Rašljobradi i Zeconogi	304
Amerikanci: Frejdis i Pernata zmija	306

SEDMI ČIN

Sung, Fudživara i Hola	313
Ogledi o snovima: barut, papirni novac, poezija – prefinjenost kuće Sung .	313
Dve književnice – Murasaki i Pesnikinja	317
Seldžuci, Komnini i Otvili	323
Propeti lav Arslan i bezvremena Zoja	323
Gijom Gvozdena Ruka, Lukavi Rober i Amazonka Sikelgajta	325
Penis u krošnji palme: pesnikinja-princeza i tašti lav	328
Rožeov vetar, Zejnabina magija i El Sidov mač	332
Krstaši: div i careva ćerka	334

OSMI ČIN

Džingis: porodica osvajača	345
Uspon i pad jednog kana	345
Temudžinov pad	347
Tamara, braniteljka Mesije	348
Povratak Temudžina	351
Zavodnik i osvetnik: Andronikovi zubi i duždove oči	354
Džingis – moj zlatni život – i crna smrt	356
Džingis i sinovi: šta je čoveku najveća radost?	358
Kmeri, Hoenštaufeni i braća Polo	363
Džajavarman od Ankora i čudo sveta	363
Džingis i Fridrih: obračun na samrtničkoj postelji	366
Kada su žene vladale svetom: Sorhagtani i Razija	369
Aleksandar Nevski i Mongke-kan: nastavak osvajanja sveta	372
Hulagu i Sadi: rasonoda za slona, pokolj čitavog grada	374
Želeo bih da sam prah: kralj rob i poslednji Otvil	376
Kublaj i braća Polo	378

Keite iz Malija i austrijski Habzburzi	379
Gramzivi Rudolf i Marko Milion	379
Kublajeva invazija Japana	382
Bekstvo Poloa i Ilkanov istoričar	384
Sundijata, kralj Lav: <i>manse</i> iz Malija i Mešike ostrvskog grada	386
Najbogatiji čovek na svetu – Musa u Kairu	390
Razorna smrt: četiri pisca u velikoj pošasti	393

DEVETI ČIN

Tamerlanovci, Ming i Obe iz Benina	401
Osmanlije stižu u Evropu: dva zamka i venčanje	401
Kule od lobanja: Tamerlan i pesnik Hafiz	405
Tamerlan osvaja Delhi; Grom u kavezu	408
Car sveta: Tamerlan u Samarkandu	410
Car prosjak: smrt od hiljadu posekotina i istrebljenje do devetog kolena	411
Poštovanje kineskog uzora: admiral evnuh i Tamerlanov grob	413
Pokolj konkubina	416
Kralj Leopard i Žoao Kopile	416

DESETI ČIN

Mediči i Mešike, Osmanlije i Avizi	425
Enrike moreplovac: robovi, šećer i zlato	425
Kozimo i papa pirat: u ime Boga i unosne zarade	427
Koljač i zavojevač: pad Konstantinopolja	430
Ickoatlovi Mešike: oni što umiru za Boga	433
Inke, Trastamare i Rjurikoviči	436
Drugi i treći Rim: Cezar Mehmed i Sofija Moskovska	439
Atentat koji je pošao naopako: Veličanstveni i Mikelandelo	442
Sofijin Kremlj; Skenderbegova Albanija; Belinijev portret	446

Manikongoi, Bordžije i Kolumboi	448
Izabela i Ferdinand: pobednici nad Islamom, progonitelji Jevreja	448
<i>Manikongo</i> iz Konga i El Hombre iz Portugalije	451
Anakaona, admiral i kraljica	454
Lomača taština: papa Aleksandar i Bordžijina orgija s kestenjem.	458
Habzburzi i Osmanlije	463
Najveća spavalica rimskog carstva – i luda Huana	463
Najveća muda: dvojica „strašnih“ – Julije i Mikelandelo	468
Luter i Lav: đavolji izmet i papin slon	471
Manuelovi istočni pljačkaši: Da Gama i Albukerk	474

JEDANAESTI ČIN

Tamerlanovci i Mešike, Osmanlije i Safavidi	483
Babur osvaja Delhi	483
Selim – ogrezao u krvi.	486
Aleksandar–Isus iz Persije želi da osvoji svet	487
Rokselana i Sulejman: Radosna i Veličanstveni	489
Karlo i <i>Manikongo</i>	493
Kortes, Malinče i Montezuma	497
Izabela Montezuma: poslednja carica i pad Mešika	500
Inke, Pizaroi, Habzburzi i Mediči	505
<i>Le Grand Nez</i> i carica karanfila	505
Crni vojvoda, Mikelandelo i pljačka Rima.	508
Mikelandelov <i>Strašni sud</i> i pad Crnog vojvode	510
Sulejmanovi miljenici: Rokselana i Ibrahim.	511
Tamerlanovci i Rjurikoviči, Osmanlije i kuća Mendeša.	513
Davljenja i pomorske bitke: braća Barbarosa i Kraljica Gusara	513
Braća Habzburzi i njihovi konkistadori	516
Osmanlijska carica, Srećna Vaška i Dona Gracija.	523

Mudri kralj i tri engleske kraljice	525
<i>Hojda!</i> Krvoločna divlja zver	533
Plavokosi sultan, vojvoda Jevrejin, vezir Srbin	538
Valoa i Sadi, Habzburzi i Rjurikovići	541
<i>La Serpente</i> : kraljica Mediči u Francuskoj	541
Filipovi krvožedni sin bičevalac i neustrašivi brat: pobjeda i slomljeno srce	544
Krvava svadba: kralj derište, kraljica krokodil i psihotični car	547
Ubistvo sinova: kralj hermafrodita i car Sibira	551
Bitka tri mrtva kralja: Sebastijan Usnuli i Mansur Zlatni	553
Kralj Bajano, Drejk i Dijego	556
Dve armade: Filip i Hidejoši	559
Ludi car iz Praga	562

DVANAESTI ČIN

Dahomejci, Stjuarti i Vilijersi, Tamerlanovci i Osmanlije	569
Kralj veštica – zaljubljeni Džejsms, Šekspir na dvoru	569
Carice Agre i Konstantinopolja: svetlost palate i prelepi mesec	576
Veliki pad: Princ tame i koprofag Julije Cezar	580
Ubistvo klizmom: Džejsmsovi miljenici	581
Ubistvo stezanjem testisa: Kosem i njeni dečaci	584
Dva Smita, Kralj Planeta i dva umetnika	585
Američki sveci: Kromvel, Vorik i Vintrop	589
Tadž Mahal: Mumtazina ćerka i Kosemin ludi sin	595
Manikongo Garsija, kraljica Nzinga i Ahosu Huegbadža: tri afrička kralja	597
Zumbe i Oranci, Kromveli i Vilijersi	603
Biću kurva rulje: Devetnaestorica gospode iz Amsterdama i gusarski princ Novog Amsterdama	603
Sveci i kavaljeri: Čarls, Henrijeta Marija i Kromvel	605
Ubistva kraljeva: Jazavci i hetmani, kocka šećera i tetive luka	608
Nesavršena kruna i veličanstvena majka	612

Hristova utroba: Protektor Oliver i princ Dik	615
Ganga Zumba – kralj Palmaresa	618
Osvajači sveta: Šivadži, Aurangzeb i pesnikinja	620
Kraljica Dik	624
Mančui i Šivadžiji, Burboni, Stjuarti i Vilijersi.	627
Velaskez, Bernini i Artemizija	627
Ana i Mazaren	629
Seks, otrov i rat na dvoru Kralja Sunca	632
Vesela braća i afrička kompanija	634
Mineta, Barbara i kako je pojeden De Vit	638
Uzvišeni Ćing, Veliki Mogul i <i>Čatrapati</i>	640
Afšaridi i Manču, Hoencolerni i Habzburzi.	646
Veprousti Leopold, tobdžija Sobjeski i kraljica Kleopatra: poslednji veliki juriš	646
Tuđe dete, kraljevo donje rublje i pomorandže	648
Samrtne postelje divova: Karlo, Aurangzeb, Luj, Kangsi	654
Pevac Robin, prusko čudovište, poljski Herakle	662
Princ-filozof, „Filozof“ i markiza.	666
Orgazam, osvajač, dijamant i kurtizana: Nadir, Rangila i Fridrih.	670
Ne ljutite više vladarku: Marija Terezija – majka, carica, ratnica	675
Šta je otac, šta je sin? ludilo Velikog Tate	677
Duraniji i Saidi, Hemingsi i Tuseni	679
Avganistanski osvajači i arapski kraljevi: Duraniji, Saudijci i Omanci	679
Agadža, namesnik Ujide i čudovište Jamajke	681
Tri američke porodice: Hemingsi, Džefersoni i Tuseni.	686
Mimi i Izabela: tvoja arhandeoska mala guza	689
Romanovi i Duraniji, Pitovi, Komanči i Kamehamehe	694
Pitov rat: Veliki Građanin	694
Indijski ratnici: Durani i Klajv	695
Graditelji carstava: poglavice Komanča i Zmija Pit.	699

Vladavina kurca i pičke: Katarina Velika i Potemkin	702
Duranijevi crvi: carstvo u Indiji	705
Radikali: Džefersoni i Hemingsi; Engleskinja kraljica Danske i doktorov pad	707
Antoaneta i Luj: carska seksualna terapija u Versaju	711
Ispali strelu: Kamehameha i Kuk	713
Intervencija: Antoaneta i Fersen	717
Mocart, Jozef i njegove stalne erekcije	718

TRINAESTI ČIN

Arkrajtovi i Krupovi, Habzburzi, Burboni i Sansoni	725
Gvozdenludi Titan, kanalski vojvoda, Dendi Bo, Stara Drvena Noga i Mol Hakabaut	725
Sali Hemings i Marija Antoaneta: dijamantska ogrlica i Voljeni Kupuščić .	731
Sen-Žorž, opasne veze i abolicionisti	735
Rekvijem: Jozef i Mocart	739
Antoaneta, dželat i giljotina.	744
Dve revolucije – Haiti i Pariz, Sesil i Tusen, Robespjer i Danton	747

ČETRINAESTI ČIN

Bonaparte i Albanci, Velsliji i Rotšildi.	751
Antoaneta, Žozefina i narodna britva	751
Crni Spartak i tiranin vrline.	756
Gomila očiju: Tigar Tipu, braća Velsli i osvetnički evnuh iz Persije	760
Egipatski moćnici: Bonaparta i Mehmed	767
Dva generala: Tusen i Napoleon	769
Jedan car i pet kraljevstava	774
Kraljevi kapitala: Rotšildi	779
Zului i Saudijski, Kristofi, Kamehamehe i Astori	782
Tropske monarhije: kraljevi Haitija i Brazila	782

Žene osvajača: Kamehameha i Napoleon	787
Velsliji, Rotšildi i Žena koja sedi na zveri	788
Arapska osvajanja: Mehmed Ali i Saudijci.	790
Napoleon, Marija i Moskva: Francuzi su kao žene – ne smeš predugo da odsustvuješ	791
Vaterlo: britanski vek; Napoleon II i uspon Rotšilda	794
Šaka Zulu, Mošoešo i dona Fransiska: <i>Mfekane</i>	798
Graditelji carstva u istočnoj Africi: Mehmed i Said.	803

PETNAESTI ČIN

Bragance i Zului, Dahomejci i Vanderbilti	809
Oslobodioci: Bolivar i Pedro	809
Kraljica Marija Lujza od Haitija i veliki gospodar Paragvaja: rasni eksperiment doktora Fransije	814
Manuela, oslobodilac i Kralj Pamuk	816
Romantičari i moderna nacija: grčka pustolovina Lorda Bajrona i Betovenova <i>Deveta</i>	818
Ubadate mene, kralja sveta? Bolivar i Šaka	822
Revolucija: Pedro i Domitila	824
Gledstoni – Kvamina i Ser Džon: pobunjeni robovi i robovlasnici	827
Lord Kupidon i leđi pokroviteljka	829
Radije smrt nego život u ropstvu: Tata Šarp i abolicija.	831
Ratnice Dahomeja, vicekralj Uide, kalif Sokota i komandant Pretorijus	832
Napoleon istoka: kocka Mehmeda Alija – i pandžabska lavica Sika	835
Američki ratnici: Džeksonovi meci i Santa Anina noga	838
Amerika ide na zapad: kralj Havaja, kraljica Ema i komodor Vanderbilt	846

ŠESNAESTI ČIN

Bonaparte i Mančui, Habzburzi i Komanči	853
Revolucije i masovna politika: Luj Napoleon i Lola Montez.	853
Kurtizane, kankan i <i>Kapital</i> : Napoleon i Marks.	857
Sjaj i beda kurtizana	862

Eliza Linč i kraljica Viktorija: dve moćnice	866
<i>Pobuna</i> : poslednji Tamerlanovac i prvi Nehru	870
Oderi, nabij na kolac, spali: Britanci iznova osvajaju Indiju	872
Hromi Zmaj, Gvozdenoglavi Stari Pacov i Mali An: Cisin uspon.	875
Ako je neophodno, zavedi cara:	
Napoleon, Kraljica Srce i italijanski risordimento	880
Razbićemo ih sutra: Julisis i Abraham	882
Sintija Parker i Peta Nokona; Franc Jozef i Sisi	886
Američki ratovi: Pedro i Lopez; Šarlota i Eliza	888
Linkoln i Grant: svi smo mi Amerikanci	890

SEDAMNAESTI ČIN

Hoencolerni i Krupovi, Balkanci i Lakote	897
Ludi junker, kralj topova i turnir savremene sile: Sve sam ih pobedio! Sve!	897
Ismail Veličanstveni i Evgenija: carstvo je starac	903
Mišolovka: slom Napoleona III.	904
Kju kluks klan i Bitka na Grisi Grasu: Grant i Bik Koji Sedi.	906
Gvozdeni kancelar i Dizi	913

OSAMNAESTI ČIN

Kuće Solomona i Ašantija, Habzburga i Saks-Koburga	921
Salme, zanzibarska princeza, i kralj leševa Katange	921
Ismail i Tevodros: bitka za istočnu Afriku.	923
Kečvajova pobjeda i poslednji Napoleon.	929
Kasapin Leopold, dželat Piters i ljudi kapetan Vule: afrička osvajanja	934
Rudolf i Marija u Majerlingu; inspektor Hidler i Adolf u Braunauu	942
Moderni monarsi: Franc Ferdinand i Sofija, Pedro i Izabela, Mili Vili	946
Kuće Hoencolerna i Ruzvelta, Solomonova i Mandžurska	952
Carica Cisi, kraljica Mjonson i Jatsen: sunce se ponovo rađa	952
Kraljica Lilijuokalani i Tedi Ruzvelt: obilje i domišljatost Amerike.	955
Ruzvelt i Opaki jahači	964

Abdulaziz – povratak Saudijske Arabije	966
Rouds, maksim i Lobengula	968
Menelik i carica Tajtu: afrička pobjeda	970
Gandi, Čerčil i sudanska mašina	973
Dve prastare vladarke: Cisi i Viktorija	974
Du Bojs, Vašington i Ruzvelt	977
Frenklin, Elinor i Hirohito	982

DEVETNAESTI ČIN

Hoencolerni, Krupovi, Osmanlije, japanski carevi i Songovi	989
Mili, Harfista, Slatkiš i Končetina: Vilhelm i njegovi drugari	989
Beč: Franc, Frojd, Klimt, Hitler i ostali umetnici	991
Hoću moju dadilju: car-dete, dr Sun Jatsen i sestre Sung	995
Porodično venčanje: tri cara i tri paše	998
Hoencolerni, Habzburzi i Hašemiti	1001
E, tako se dočekuju gosti: Franci i Sofija u Sarajevu	1001
Nemački redov na Zapadnom frontu: masovno ubijanje u doba masovnosti	1005
Kajzerove mošnice: Hindenburg kao diktator.	1009
Kralj u Arabiji, boljševik u Petrogradu.	1011
Pad nemačkih careva	1015
Tigar, Jarac i Isus Hrist.	1017
Sve dok imamo Indiju: Gandi i Nehru.	1020
Mozak, glupi Holandez i Laki Lučano	1023
Isprobavanje bajonetima: kraljevi Minhena, Sirije i Iraka	1027
Pahlaviji i Sungovi, Ruzvelti, mafijaši i Kenedijevi	1032
Ataturk, Reza, Lenjin: Otac Turaka, Svetlost Iranaca i Najveći genije	1032
Sestre Sung: Sun, Čang i Mao.	1037
Džez, Ruzvelt, Džozefina Bejker, Laki Lučano i Lude dvadesete	1041
Rin Tin Tin: Kenedi, Mali Cezar i Frenklin Delano Ruzvelt.	1042
Feldmaršal i kaplar.	1046

Dugi noževi; Velika čistka; masovni podstrek i lična moć: Hitler i Staljin	1054
Etiopija sa ili bez Etiopljana: Hajle Selasije i Musolini	1057

DVADESETI ČIN

Ruzvelt, Suni, Krupovi, Pahlaviji i Saudijci	1065
Hirohito napada Kinu	1065
Kraljevi nafte – osvajanje Arabije: Abdulaziz i Reza	1067
Tako se to radi: Hitlerov plan	1068
Hitler i mladi kralj	1077
Najveća bitka u istoriji: Hitlerov rat do istrebljenja; Hirohitova kocka	1080
Vidim samo jednu mogućnost – potpuno istrebljenje: Hitler i Holokaust	1085
Robovlasnici: Krup.	1089
Hitlerova bitka za naftu	1092
Mao i šangajska glumica.	1094
Budućnost čovečanstva: Ruzvelt, Staljin i Džek Kenedi	1097
Ruzvelt i tri kralja	1102
Još možemo da pobedimo: Hirohitova ofanziva	1103

DVADESET PRVI ČIN

Nehruovi, Maovi i Sunovi, mafijaši i Hašemiti	1109
Sjaj hiljadu sunaca: Trumanovo ne-iznenađenje i američki vek.	1109
Smrt jedne Indije: Nehru, Džina i vicekraljica	1112
Dva kralja: Faruk, Abdulah i komadanje Palestine	1117
Mao, Đijang Čing i Crvena sestra Sung	1120
Tigar Kim i Staljinov rat preko posrednika	1126
Hotel „Nacional“ Majera Lenskog; neuspela revolucija Fidela Kastro	1129
Debeli Drkadžija i mladi izviđač: Naser i šah otimaju vlast	1131
Norodomi i Kenedijevi, Kastrovi, Kenijate i Obame	1136
Mladi kralj Kambodže	1136
Izraelac u Parizu	1138

Rudar i plivač: Hruščov i Mao	1140
Rasporen u Bagdadu: <i>El Rais</i> i poslednji kralj Iraka	1141
<i>La Grandeur</i> : De Gol i Ufue.	1142
Plamena koplja: Kenijata, Nkrumah i Barak Obama (stariji)	1146
Nikita i Džek, Mimi i Merilin.	1149
Judejski lav – i afrički Osvetnik.	1153
Braća Kastro i braća Kenedi.	1156
Postavite nuklearno oružje na Kubu: milionerska kurva i nemoralni gangster	1158
Sihanuk i šah	1163
Kenedi napušta pozornicu: Džonson i King.	1166
Hašemiti i Kenediji, Maovi, Nehruovci i Asadi.	1170
Ljonja Balerina: Brežnjev na vlasti	1170
Ujed škorpionia i pad Malog Topa: Mao pujda Đijang Ćing.	1171
Naser i kralj: šest dana juna	1175
Atentati: Bobi, King i Mboja	1178
Afrodizijak vlasti: Kisindžerova i Niksonova igra trougla	1183
Ubistvo B-52: Mao i Pol Pot.	1185
Zovite me gospodine – Glupa Lutka vlada Indijom	1186
Volim desničare: američki Meternih i kralj-filozof Kine.	1188
Kuće Solomon i Buš, Burbon, Pahlavi i Kastro.	1190
Divlje zveri i lavovi: Asadi iz Damaska	1190
Carski paunovi: satanistička gozba i anđeo	1192
Da li se kralj David povukao: Neguš i major Mengistu.	1196
Brat broj 1 i Četvoročlana banda	1198
Krstaš i princ: evropski tirani i demokrate	1201
Indira i sin	1203
Mali Top, Osam besmrtnika i Škorpijinina banda	1204
Kastrova Afrika.	1206
Gospodar špijunaže: Andropov i njegov štitićenik Gorbačov.	1210
Imam, šah i Sadam.	1212

Džej Džej iz Gane i Sadat u Jerusalimu	1216
Operacija 333 u Kabulu	1219
Popi, Osama i V	1221
Megi i Indira	1224
Nehruovi: treće pokolenje.	1230

DVADESET DRUGI ČIN

Porodice Jeljcin i Si, Nehru i Asad, Bin Laden, Kim i Obama	1237
Idiot i Top: Gorbačov, Deng i Jedna sila	1237
Nova Afrika: Mandela i Džej Džej, Meles i Isajas	1240
Familija: Boris, Tatjana i Raspućin	1249
Vitezovi Damaska, marksistički filmovi strave i gospodari podataka: ajfon i teror	1253
Princ kula	1263
Bašar, bajonet i indijska Mona Liza	1272
Tamo gde lavovi i gepardi vrebaju	1276
Džeronimova smrt.	1277

DVADESET TREĆI ČIN

Porodice Tramp i Si, Saudi, Asad i Kim	1283
Kalifat i Krim	1283
Dinasti.	1285
Imperator, car i komičar.	1291
Zaključak	1297
<i>O autoru.</i>	1307

PREDGOVOR I IZJAVE ZAHVALNOSTI

Ovo je svetska istorija koju sam napisao zatvoren u kući tokom opasnih dana kovida i ruske invazije na Ukrajinu. Takva knjiga može da se napiše na milion načina: stotine istoričara još od drevnih vremena radile su to svaki na svoj način; većina univerziteta danas ima profesore svetske istorije, a brojni takvi radovi objavljuju se svake godine. Uglavnom su vrhunski i trudio sam se da ih pročitam sve. Nijednu knjigu nije lako napisati, a ponajmanje svetsku istoriju. „Reči i ideje kuljaju mi u glavu“, napisao je Ibn Haldun sastavljajući svoju svetsku istoriju, „kao mleko u bučkalici.“ Tokom nastanka ove knjige bilo je mnogo mleka i mnogo bučkanja.

Oduvek sam želeo da napišem ovakvu intimnu, ljudsku istoriju združujući i nove i tradicionalne pristupe, kao plod čitavog života provedenog u učenju i putovanju. Imao sam sreće da posetim mnoga mesta spomenuta u ovoj knjizi, da budem očevidac ratova i prevrata o kojima se u knjizi govori i da razgovaram s nekoliko ličnosti koje su igrale važne uloge na svetskoj pozornici.

Kad mi je bilo jedanaest godina moj otac, pažljivi lekar, dao mi je skraćenu verziju sada izrazito staromodne knjige *Proučavanje istorije* Arnolda Tojnbija. „Možda ćeš jednog dana“, rekao je, „i ti napisati nešto slično.“ Provodio sam sate čitajući istorije mesta i vremena o kojima nismo učili u mojoj školi u Engleskoj u kojoj su preovladavali časovi o Tjudorima i nacistima.

Ova knjiga pružila mi je najveće zadovoljstvo pisanja u životu i bila je najveći izazov. Ali patio sam mnogo manje od brojnih drugih istoričara. Ibn Haldunu su otac i majka umrli od kuge. Ser Volter Rali napisao je *Istoriju sveta* čekajući da ga pogube, što je svakako stvorilo neophodnu perspektivu. No glava mu je

odrubljena pre nego što je završio knjigu (nepodnošljiva pomisao). Istorija ima naročitu, gotovo mističnu moć da oblikuje sadašnjost (i, kada se zloupotrebi, da je izobličiti). Zbog toga je pisanje istorije suštinski važna i plemenita, ali i opasna profesija. Si Maćen, kineski istoričar sveta (rođen oko 145. godine pre nove ere) bio je optužen za vređanje cara i ponuđeno mu je da bira hoće li postati dvorski evnuh ili će otići u smrt. Odabrao je škopljenje kako bi dovršio svoju istoriju: „Pre nego što sam završio prvu verziju, pogodila me je ova nesreća... Ako knjiga stigne u ruke ljudi koji će je ceniti, ako prodre u sela i velike gradove, za čim onda imam da žalim uprkos hiljadostrukom sakaćenju?“ Svaki istoričar, svaki pisac deli taj san. Si Maćen bio mi je u mislima dok sam pisao...

Pravo sazvežđe živih istoričara, uglednih blistavih naučnika, čitalo je i ispravljalo celu knjigu ili njene delove. Hvala Dominiku Livenu, profesoru međunarodne istorije na Londonskom ekonomskom fakultetu, Piteru Frankopan, profesoru opšte istorije na Oksfordu, Olivet Otele, profesorki nasleđa i sećanja na ropstvo Fakulteta za orijentalne i afričke studije u Londonu, Tomasu Levensonu, profesoru stručnog pisanja na MIT-u, ser Sajmonu Šami, profesoru istorije i istorije umetnosti Univerziteta Kolumbija, Dejvidu Abulafiji, profesoru emeritusu istorije Sredozemlja na Kembridžu, Ebigejl Grin, profesorki moderne evropske istorije na Oksfordu.

Hvala Tomu Holandu na razgovoru o tome gde je bolje napisati „judejski“ umesto „jevrejski“.

Doktor Henri Kisindžer, ministar spoljnih poslova SAD 1973–1977, pročitao je deo o svom dobu. Imao sam čast da razgovaram o stvaranju interneta sa ser Timom Berners-Lijem i Rozmari Berners-Li. Hvala Benu Okriju.

Sledećim ljudima zahvaljujem na ispravkama ovih tema:

Afrika: Luk Pepera.

Amerika: (SAD) Anet Gordon-Rid, profesorka američke pravne istorije na Katedri Čarlsa Vorena na Harvardu, Endru Preston, profesor američke istorije na Univerzitetu Kembridž; (Srednja Amerika i Južna Amerika) Metju Restol, profesor kolonijalne latinoameričke istorije na Katedri Edvina Erla Sparksa na Državnom koledžu Pensilvanije; (Brazil) Lilija Švarc, profesorka antropologije na Univerzitetu u Sao Paulu.

Kina: (rana) Majkl Najlan, profesor istočnoazijskih studija na Berkliju; (od dinastije Ćin nadalje) Mark Eliot, profesor kineskog jezika i azijske kopnene istorije na Katedri Marka Švarca na Harvardu.

Genetika/DNK: dr Adam Raderford.

Grci: Roderik Biton, profesor emeritus na Koraisovoj katedri za modernu grčku i vizantijsku istoriju na Kraljevom koledžu u Londonu, Armand d' Angur, profesor klasičnih nauka, Oksford.

Indija/južna Azija: Tirtankar Roj, profesor ekonomske istorije na London-skom ekonomskom fakultetu; dr Tripurdaman Sing s Instituta za studije Komonvelta na Fakultetu za postdiplomske studije Londonskog univerziteta; Vilijam Dalrimpl; dr Sušma Jansari, kustos Južnoazijskih zbirki Britanskog muzeja; dr Irma Ramos, kustos Južnoazijskih zbirki Britanskog muzeja; dr Ketrin Skofild, viši predavač južnoazijske muzike i istorije na Kraljevom koledžu u Londonu; dinastija Sika, Davinder Tur.

Iran: Lojd Luelin-Džouns, profesor istorije starog veka na Univerzitetu u Kardifu.

Japan: dr Kristofer Harding, viši predavač azijske istorije na Univerzitetu u Edinburgu.

Ukrajina: Serhij Plohi, profesor ukrajinske istorije na Katedri Mihaila Hruševskog na Harvardu.

Hvala sledećim osobama na ispravkama u temama navedenim hronološki:

Preistorija: Profesor Kris Strindžer, vodeći istraživač ljudske evolucije u Prirodnjačkom muzeju (Sumer/Mesopotamija); Ogasta Makmaon, profesorka mesopotamske arheologije na Kembridžu; dr Džon Makginis, Odeljenje za Bliski istok Britanskog muzeja.

Stari Egipat: Salima Ihram, profesorka egiptologije na Američkom univerzitetu u Kairu; Jasmina el Rašidi.

Stari Rim: Greg Vulf, profesor istorije starog veka na Katedri Ronalda Melora na Kalifornijskom univerzitetu.

Putevi svile: Piter Frankopan.

Vizantija: Džonatan Haris, profesor istorije Vizantije na Rojal Holoveju, Londonski univerzitet; Piter Frankopan.

Vikinzi: Nil Prajs, profesor arheologije na Univerzitetu u Upsali.

Kijevska Rusija/Moskovska kneževina: dr Sergej Bogatirjov, vanredni profesor na Univerzitetskom koledžu u Londonu (autor knjige o porodičnom sećanju u Kijevskoj Rusiji koja izlazi uskoro).

Srednjovekovna Evropa/Normani: Robert Bartlet, profesor emeritus na Univerzitetu Sent Endrus.

Mongoli: Timoti Mej, profesor srednjoevroazijske istorije na Univerzitetu Severne Džordžije.

Inke i Asteci: Metju Restol.

Etiopija: Dr Maj Musje, postdoktorski istraživač rase i etniciteta u starom grčko-rimskom svetu na Oksfordu; dr Verena Krebs, Rurski univerzitet u Bohumu; dr Adam Simons, Univerzitet Notingem Trent; dr Bar Kribus, Hebrejski univerzitet u Jerusalimu.

Kmeri/Kambodža: Ašli Tompson, profesor umetnosti jugoistočne Azije na Fakultetu za orijentalne i afričke studije.

Portugalija/portugalsko carstvo: Malin Njuit, profesor istorije na Katedri Čarlsa Boksera na Kraljevom koledžu u Londonu; Zoltan Biderman, profesor rane moderne istorije na Fakultetu za evropske jezike Univerzitetskog koledža u Londonu.

Španija/špansko carstvo: dr Fernando Servantes, Univerzitet u Bristolu.

Engleska XVII veka: Ronald Haton, profesor istorije na Univerzitetu u Bristolu.

Brazil: Lilija Švarc.

Havaji: Nikolas Tomas, profesor socijalne antropologije na Kembridžu.

Francuska: Robert Gildej, profesor moderne istorije na Koledžu Vuster u Oksfordu.

Santo Domingo/Haiti: dr Sudir Hazarišing, koledž Beliol u Oksfordu; Džon Garigas, profesor istorije na Teksaskom univerzitetu u Arlingtonu.

Holandija/holandsko carstvo: David Onekink, asistent na odeljenju istorije na Univerzitetu u Utrehtu.

Nemačka: Katja Hojer.

Hladni rat: Sergej Radčenko, istaknuti profesor na fakultetu za postdiplomске međunarodne studije Univerziteta Džons Hopkins.

Doktor N. Zaki preveo je tekstove s arapskog. Kit Goldsmit pročitao je delove o SAD. Džejgo Kuper, Kejt Džarvis i Oli Boles pomogli su s uvodnim delovima. Džonatan Forman proveo je mnoge sate raspravljajući o svetskoj istoriji.

Živote oblikuju veliki učitelji i mentori koji nadahnjuju. Hvala pokojnoj veličanstvenoj profesorki Izabel de Madarijaga koja me je naučila kako se piše istorija tokom rada na mojoj prvoj knjizi *Katarina Velika i Potemkin*. Hvala Džeremiju Lemonu, pokojnom Stjuartu Parsonsonu, Hauardu Šou i Hjuu Tompsonu.

Hvala svima koji su se starali o meni. Doktor Markus Harbord brinuo se o mom zdravlju. Rino Eramo iz kafea „Rino“ i Ted „Longšot“ Longden iz „Jarda“ pravili su mi kratki espresso od kog krv prostruji. Karl van Herden i Dominik Feliks vodili su mi spartanske treninge u teretani. Askšaj Vadvani pomagao mi je s naprednom tehnologijom. Hvala dragim prijateljima Samanti Hejvord i Robertu Hardmanu, kao i Aliaj Forte, Tamari Magaram, Mari-Klod i Eloizi Goldstin na pomoći u Obali Slonovače.

Hvala mojim izdavačima u izdavačkoj kući *Hachette*, Dejvidu Šeliju, Medi Prajs, Elizabet Alen, herojskoj Džo Vitford i sjajnom Piteru Džejmsu, kralju urednika, kao i mojoj bivšoj urednici Bii Heming, u SAD pokojnom Soniju Meti, Riganu Arturu i Edvardu Kastenmejeru u izdavačkoj kući *Knopf* i mojim vrhunskim agentima Džordžini Kejpel, Rejčel Konvej, Ajrin Baldoni i Sajmonu Šapsu.

Ovu knjigu posvećujem mojim pokojnim roditeljima Stivenu i Ejpril. Hvala mojoj ženi Santi, ćerki Liločki i sinu Saši što su trpeli tri godine hermetičke usredsređenosti uz smeh, ljubav i toleranciju: „Svi za jednog i jedan za sve.“

Sajmon Sibag Montefjore
London

UVOD

Nastupila je oseka i pojavili su se otisci. Otisci stopala porodice koja je išla na obalu u današnjem seocetu Hapisburg u istočnoj Engleskoj. Pet pari otisaka, verovatno muškarca i četvero dece, a nastali su pre 850.000 do 950.000 godina. Otkriveni su 2013. i najstariji su porodični otisci za koje znamo. Nisu prvi; još stariji otisci pronađeni su Africi, tamo gde je ljudska priča počela. Ali ovo su najstariji tragovi *porodice* i nadahnuli su ovu knjigu.

Postoji mnogo svetskih istorija, ali ova ima nov pristup, koristi priče o porodicama od davnina do danas da bi stvorila nov, svež pogled. Taj pristup me privlači jer pruža način da se veliki događaji povežu s pojedinačnim ljudskim dramama od prvih hominina do danas, od prvog naoštrenog kamena do ajfona i drona. Svetska istorija je melem za tmurna doba – prednost joj je što nudi osećaj perspektive, a mana što obuhvata prevelike razdaljine. Svetska istorija često ima teme, a ne govori o ljudima; biografije s druge strane imaju ljude, a nedostaju im teme.

Porodica je bila i ostala suštinska jedinica ljudskog postojanja – čak i u vreme veštačke inteligencije i galaktičkog rata. Izatkao sam istoriju nitima priča o porodicama sa svih kontinenata i iz svih razdoblja i privezao sam tim nitima navalu povesti o ljudima. Ovo je biografija brojnih ljudi, a ne samo jednog čoveka. Ako je raspon ovih porodica globalan, njihove drame su intimne – rođenje, smrt, brak, ljubav, mržnja; one se uspinju, propadaju, ponovo se uzdižu, sele se i vraćaju. Na to je Semjuel Džonson mislio kad je rekao da je svako kraljevstvo porodica, a svaka porodica malo kraljevstvo.

Za razliku od mnogih istorija s kojima sam odrastao, ovo je prava svetska istorija; nije poremećena preteranom usredsređenošću na Veliku Britaniju i

Evropu, nego pruža Aziji, Africi i Amerikama pažnju koju zaslužuju. Usredstvenost na porodicu takođe je omogućila da se više pažnje pokloni životima žena i dece, koji su bili zapostavljeni u knjigama koje sam čitao kao školarac. Njihove uloge – kao i oblici same porodice – menjali su se s protokom vremena. Moj cilj je da pokažem kako su fontanele istorije srasle.

Reč porodica priziva u misli ušuškanost i ljubav, ali u pravim porodicama, naravno, može biti i mreža sukoba i surovosti. Mnoge porodice koje pratim su moćne i u njima su bliskost i toplina brižnosti i ljubavi istovremeno prožeti i izobličeni neobičnom i neumoljivom dinamikom politike. U moćnim porodicama opasnost nastaje iz bliskosti. „Pogibelj će ti doći od onih koje voliš“, upozorio je Han Fej Cu svog vladara u Kini u drugom veku p. n. e.

„Istorija je nešto čime se bavilo vrlo malo ljudi“, piše Juval Noa Harari, „dok su svi ostali orali njive i nosili kofe s vodom.“ Mnoge porodice koje sam odabrao vladale su, ali druge obuhvataju robove, lekare, slikare, romanopisce, dželate, vojskovođe, istoričare, sveštenike, šarlatane, naučnike, magnate, zločince – i ljubavnike. Čak i ponekog boga.

Čitalac je za neke čuo, za neke nije. Ovde pratimo vladarsku lozu Malija i dinastiju Ming, Medičije i vladare Mutape, Dahomeja, Omana, Avganistana, Kambodže, Brazila, Irana, Haitija, Havaja, kao i Habzburge. Sledimo Džingis-kana, Sundijatu Kejitu, caricu Vu, Evuarea Velikog, Ivana Groznog, Kim Džong Una, Ickoatla, Endrua Džeksona, haićanskog kralja Anrija, Ganga Zumbu, cara Vilhelma, Indiru Gandi, Sobuzu, Pačakuti Inku i Hitlera zajedno s porodicama Kenijata, Kastro, Asad i Tramp, zatim Kleopatru, De Gola, Homeinija, Gorbačova, Mariju Antoanetu, Džefersona, Nadir-šaha, Mao Cedunga, Obamu; Mocarta, Balzaka i Mikelandela, cezare, mogule, Saudije, Ruzvelte, Rotšilde, Rokfelere, Osmanlije.

Uz brižnost postoji i svirepost. Bilo je mnogo očeva i majki punih ljubavi, ali Ptolemej Četvrti Debeljko iskasapio je svog sina i delove tela poslao njegovoj majci, Nadir-šah i carica Irina oslepeli su svoje sinove, kraljica Izabela mučila je svoju ćerku, Karlo Veliki verovatno je spavao sa svojom ćerkom, turska sultanija Kosem naredila je da joj udave sina, a zauzvrat je udavljena po zapovesti svog unuka, moćna Katarina de Valoa, rođena Di Mediči, organizovala je pokolj na venčanju svoje ćerke iako je odobrila da tu istu ćerku zavedu, pa i siluju njena rođena braća, Neron je spavao s rođenom majkom i kasnije ju je ubio. Sadam Husein je napujdao sinove na zetove. Bratoubistvo je uobičajena pojava, čak i danas; Kim Džong Un nedavno je ubio svog brata na vrlo savremen način, upotrebivši kao izgovor televizijski rijaliti šou, a kao sredstvo nervni agens.

Pratimo i tragedije šiparica koje su roditelji kamenog srca poslali u daleke zemlje da se udaju za nepoznate muškarce i umru na porođaju; ponekad su njihovi brakovi omogućili približavanje dweju zemalja, ali mnogo češće njihovim patnjama nije postignuto ništa pošto su interesi države bili daleko važniji od porodičnih veza. Sledimo takođe robinje – na primer Kosem – koje su se uzdigle do carske vlasti; tu je Sali Hemings, polusestra pokojne žene Tomasa Džefersona, i potajna majka njegove dece; tu je Razija iz Delhijskog sultanata koja je zauzela presto, ali ju je uništila ljubav s afričkim vojskovođom; u El Andalusu je kalifova ćerka Valada postala pesnikinja i sladostrasnica. Prateći naše odabrane porodice kroz pandemije, ratove, potope i procvate skiciramo živote seljanki koje su se popele na presto, fabričkih radnica koje su postale premijerke, govorimo o putu od katastrofalne smrtnosti na porođaju i zakonske nemoći do prava glasa, abortusa i kontracepcije, kao i stazu dece od porazne dečje smrtnosti do industrijalizovanog rada i savremenog kulta detinjstva.

Ova istorija usredsređena je na pojedince, porodice i klike. Postoji mnogo načina da se pristupi istoriji ovakvog obima. No, ja sam istoričar moći, a geopolitika je motor svetske istorije. Najvećim delom svoje karijere pisao sam o ruskim vođama i uvek sam uživao čitajući tu vrstu istorije – ona obuhvata strast i bes, oblast mašte i čula koliko i običnu svakodnevicu, čega nema ni i raspravama o ekonomiji ni u političkim naukama. Neophodno je da ova ljudska veza bude u središtu pripovedanja globalne priče koja pokazuje uticaj političkih, privrednih i tehničkih promena otkrivajući istovremeno i kako su se porodice menjale. Ova knjiga je još jedna faza duge borbe između strukture i sredstva, bezličnih sila i ljudske naravi. Ali jedno ne isključuje drugo. „Ljudi stvaraju sopstvenu istoriju“, napisao je Marks, „ali ne kako oni žele; ne stvaraju je pod okolnostima koje su sami odabrali nego pod već postojećim, zadatim okolnostima prenesenim iz prošlosti.“ Prečesto se istorija prikazuje kao rafalni niz događaja, revolucija i tipičnih primera koje doživljavaju uredno klasifikovani i usko identifikovani pojedinci. A životi stvarnih porodica otkrivaju nešto drugačije – posebne, jedinstvene ljude koji se smeju i vole tokom decenija i stoleća u slojevitom, hibridnom, nestalnom, kaleidoskopskom svetu koji prkosi kategorijama i definicijama iz kasnijih epoha.

Porodice i likovi koje ovde pratim najčešće su izuzetni – ali govore mnogo i o svom dobu i mestu. To je način posmatranja razvoja kraljevstava i država, nastanka i bogaćenja, međusobne povezanosti naroda, prihvatanja i utapanja tuđina u različita društva. Nadam se da u ovoj višeznačnoj drami istovremena, mešovita, ali ipak jedinstvena priča donosi makar dašak nepredvidivosti i nasumičnosti stvarnog života u stvarnom vremenu, osećaja da se štošta dešava

na drugim mestima i orbitama, deo meteža i zbrke omamljujućeg, grčevitog i sirovog konjičkog juriša često besmislenog koliko i surovog, uvek punog preokreta i iznenađenja, mnogo čudnovatih slučajnosti i neverovatnih ličnosti koje niko nije mogao da predvidi. Zbog toga su najuspešnije vođe vizionari, izuzetni stratezi, ali su i dovitljivi, umeju da iskoriste priliku kad se ukaže; greše, ali imaju sreće. „Čak i oni najpromućurniji“, priznao je Bizmark, „koračaju kao dete u mrak.“ Istoriju stvara uzajamna igra ideja, ustanova i geopolitike. Kad se spoje pod povoljnim okolnostima dešavaju se velike promene. No, čak i tada kocku bacaju jake ličnosti.

Sledimo i uže porodice i šire moćne porodice koje su često prerastale u klanove i plemena. Uža porodica je stvarnost za sve nas u biološkom smislu, a za mnoge od nas i u smislu roditeljske brige, koliko god bila manjkava. Šire loze su tvorevine koje koriste poverenje i rodstvo kao lepak za očuvanje moći, zaštitu bogatstva i zajedničko savladavanje opasnosti. No, svi mi nagonski razumemo ove pojmove; na mnogo načina svi pripadamo dinastijama i ova porodična istorija je hronika svih nas. Razlika je samo u tome što su postupci vladarskih porodica – i ono što je za njih na kocki – mnogo smrtonosniji.

U Evropi i Sjedinjenim Državama skloni smo da mislimo o porodici kao o maloj zajednici koja je izgubila političku važnost u ovom dobu individualizma, masovne politike, industrijalizacije i napredne tehnologije – i da nam porodice više nisu potrebne kao pre. Ima u tome istine, a u nama bližim stolicima porodice su poprimile drugačija svojstva. Tamo gde nije bilo istaknutih porodica, i dalje sam koristio karakter i povezanost da povežem složenu priču, ali ispostavilo se da su se u našem individualističkom i navodno racionalnom svetu dinastije izmenile, ali da nisu nestale, daleko od toga.

Tokom američke revolucije Tom Pejn je tvrdio: „Nasledni vladar je besmislena pojava koliko i nasledni lekar“, ali lekarska profesija, kao i mnoge druge, često se nasleđivala. U knjizi ovog opsega ima mnogo tema, a jedna je oblikovanje nacija migracijama. Pratimo stabilne porodice i pratimo porodice koje se sele ili su nastale preseljenjima, masovna kretanja porodica – u migracijama i osvajanjima – koja su stvorila svaku naciju i zemlju.

Ne može se pisati o dinastijama bez religije. Vladari i dinastije vladali su kao svete monarhije, kao posrednici neba, a često i kao otelotvorenja božanske volje; to ubeđenje uklapalo se s porodicom pa je nasleđivanje delovalo prirodno, kao odraz prirodnog ustrojstva društva pomoću loze. Posle 1789. teologija svetih dinastija izmenila se kako bi se uklopila u nove nacionalne obrasce, a posle 1848. u masovnu politiku. Tradicionalna religija – zvona i kandila – danas ne preovlađuje kao ranije, ali naša takozvana građanska društva jednako su religiozna

kao društva naših predaka, a naša pravoverja su jednako kruta i besmislena kao dogme starih religija. Prema tome, sveobuhvatna tema je ljudska potreba za religioznošću i doktrinom spasenja koje obezbeđuju svakom pojedincu, porodici i narodu pravednu misiju koja pak daje smisao i oblik njihovom postojanju. „Onaj koji ima za šta da živi“, kaže Niče, „može da podnese kako živi.“

U današnjim liberalnim demokratijama dičimo se čistom racionalnom politikom bez klanova, rođaka i veza. Porodica danas svakako znači manje nego pre, ali politika se zasniva na ličnosti i pokroviteljstvu koliko i na idejama. Savremene države, čak i one u severnoj Americi i zapadnoj Evropi, mnogo su složenije i manje se zasnivaju na razumu nego što volimo da se pretvaramo. Nezvanične mreže i lični dvorovi koji obuhvataju i porodicu često zaobilaze zvanične ustanove. U demokratijama i poludemokratijama treba samo pomisliti na porodice Kenedi i Buš, Kenijata i Hama, Nehru, Buto i Šarif, Li i Markos, na demo-dinastije koje predstavljaju stabilnost i kontinuitet, ali moraju da budu birane (a ponekad vladaju i neizabrane). Istraživanja u današnjim Sjedinjenim Državama, Indiji i Japanu pokazuju da se nacionalne dinastije kopiraju skupštinskim i oblasnim lozama. Osim toga, sve je veći broj naslednih vladara u Aziji i Africi koji su – iza maskarade republikanskih ustanova – u suštini monarsi.

„Srodstvo i porodica i dalje su sila s kojom treba računati“, napisao je Jerun Dejndam, doajen među istoričarima dinastija. „Personalizovani i izdržljivi oblici vođstva u politici i poslovima stiču poludinastičke osobine čak i u savremenom svetu.“

Dok je porodica imala različite oblike u različitim razdobljima, a vlast uvek bila nestalna, postoji jedna pojava s kojom je porodica povezana i na koju ova knjiga obraća dosta pažnje, a to je ropstvo. U kućnom obliku, ropstvo je od samih početaka bilo odlika porodice, ali ne robovske nego robovlasničke. Ropstvo je razbijalo porodice, bilo je antiporodična ustanova. Robovske porodice koje su postojale – u domaćinstvima starog Rima, u islamskim haremima ili one kakva je bila porodica Sali Hemings u robovlasničkoj Americi – podrazumevale su prinudu bez mogućnosti izbora, a često i neskriveno silovanje. Tema ove knjige jeste i da porodica za mnoge može biti povlastica.

Ova knjiga nastala je u vreme uzbudljivih i odavno potrebnih promena u pisanju istorije i te promene u njoj se ogledaju: naglasak na narode Azije i Afrike, međusobna povezanost organizovanih društava, jezika i kultura, usredsređenost na ulogu žene i rasnu raznovrsnost. No, istorija je postala upaljač, njena moralna moć smesta pali baklje znanja i smrdljive požare neznanja. Dovoljno je samo nakratko pogledati grozote *Tvitera* i *Fejsbuka*, čuti podrigivanje o predrasudama i zaverama da se shvati da istorija zahvaljujući digitalnom izobličenju još više

raspaljuje strasti. Delom nauka, delom književnost, delom misticizam, a delom etika, istorija je oduvek bila važna jer prošlost, bila ona sjaj optočen zlatom ili herojsko stradanje, kako god zamišljana, poseduje zakonitost i izvornost, čak i svetost ugrađenu u nas, a često se izražava kroz priče o porodicama i narodima. Istorija može da pokrene mase, da stvara nacije, da opravdava pokolje i junaštva, tiraniju i slobodu nemom silom hiljada armija. Zbog toga je potraga vrhunske istorije za istinom suštinski važna. Sva carstva, ideologije i religije težile su da kontrolišu uzvišenu prošlost kako bi dale zakonitost onome što rade u sadašnjosti, šta god to bilo. Danas i na Istoku i na Zapadu ima mnogo pokušaja da se istorija silom utisne u ideologiju.

Stare detinjaste priče o „dobrim i lošim momcima“ ponovo su u modi, mada s drugačijim likovima. Ali kao što je Džejms Boldvin ukazao, „izmišljena prošlost je neupotrebljiva; puca i mrvi se pod pritiskom života kao glina tokom suše“. Najbolji pokazatelj toga je zamršeni žargon. Kao što je Fuko napisao, ideološki žargon je znak prinudne ideologije, „sklon je da vrši neku vrstu pritiska i nečega nalik moći obuzdavanja drugih pogleda na svet“, jer žargon prikriva nedostatak činjeničnog temelja, plaši neistomišljenike i omogućava saradnicima da se razmeću svojom pravedničkom suvoparnošću. „Šta je na kocki“, pitao je precizni Fuko, „u volji nametanja istine, u volji da se iznosi ta 'istinita' priča, ako ne žudnja i moć?“ Boldvin je upozorio: „Najopasniji je onaj koji zamišlja da je čista srca jer je njegova čistota, po definiciji, nepobitna.“ Ideologije istorije retko prežive sudar s neredom, nijansama i složenošću stvarnog života. „Pojedinač kog je moć stvorila“, naglašava Fuko, „istovremeno je i alatka te moći.“

Ova knjiga neizbežno poklanja dosta pažnje mračnom tkivu istorije – ratu, zločinu, nasilju, ropstvu i ugnjetavanju – zato što je ono činjenica života i pokretač promena. Istorija je „kasapska tezgá“, napisao je Hegel, „na kojoj se žrtvuje ljudska sreća“. Rat uvek sve ubrzava. „Mač govori više istine nego knjiga, njegovo sečivo razdvaja mudrost od sujete“, napisao je Abu Taman ibn Aus, irački pesnik iz devetog veka. „Svaka vojska“, napisao je Trocki, „kopija je društva i pati od istih bolesti, obično s višom temperaturom.“ Carstva – društva centralizovane vlasti, velike kopnene mase i geografskog opsega naseljena različitim narodima – sveprisutna su u brojnim oblicima; stepska carstva nomadskih konjanika koja su stolicima ugrožavala nepomična društva umnogome se razlikuju od evropskih prekookeanskih carstava koja su vladala svetom od početka šesnaestog veka do 1960. Neka su bila delo jednog osvajača ili vizije, ali većina carstava je stvarana kad se ukaže prilika i njima se vladalo prema okolnostima, nasumično i raznovrsno. Današnji svetski takmaci su „carske nacije“ na čelu s Kinom, Amerikom i Rusijom, koje objedinjuju nacionalnu

povezanost i raspon carstva s ogromnim, često kontinentalnim površinama. Imperijalisti u Moskvi, ojačani novim ultranacionalizmom, kontrolišu najveću carsku naciju – sa smrtonosnim posledicama. Turnir geopolitike – ono što je papa Julije Drugi zvao „svetska igra“ – neumoljiv je, uspeh je uvek privremen, a ljudska cena uvek previsoka.

Mnogi zločini su zanemarivani i skrivani i o njima se mora govoriti bez uzdržavanja. Moj cilj je bio da napišem nijansiranu istoriju koja pokazuje ljude i njihova društva kao složene, nesavršene, nadahnjujuće zajednice kakve zaista jesu. Najbolji lek za zločine iz prošlosti je jarko svetlo upereno u njih, a kada se odgovorni za te zločina nađu van domašaja kazne, osvetljavanje je istinsko iskupljenje, jedino koje se računa.

Danas smo blagosloveni uzbudljivim novim naučnim postupcima kao što su datiranje radioaktivnim ugljenikom, analiza DNK ili glotohronologija – koji nam omogućavaju da otkrijemo više o prošlosti i mapiramo štetu koju ljudi nanose svojoj planeti globalnim zagrevanjem i zagađivanjem. No, i pored svih tih novih alatki, istorija se u suštini i dalje bavi ljudima. Neposredno pre nego što sam se latio rada na ovoj knjizi bio sam u Egiptu; kad sam video lica na grobnim portretima u Fajumu pomislio sam na to koliko su ljudi iz prvog veka ličili na nas. Oni i njihove porodice imaju brojna ista svojstva kao i mi danas, ali i razlike su velike. Mi često jedva da razumemo ljude koje dobro poznajemo. Prvo pravilo istorije je shvatiti kako malo znamo o ljudima iz prošlosti, o njihovim mislima, o funkcionisanju njihovih porodica.

Izazov je izbeći teleologiju, pisanje istorije kao da su ishodi odavno poznati. Istoričari su rđavi proroci, ali dobro predviđaju budućnost kada već znaju šta se dogodilo. No, istoričari često nisu toliko letopisci prošlosti ili proroci koliko su jednostavno ogledala sopstvene sadašnjosti. Prošlost možemo shvatiti jedino ako se otresemo sadašnjosti; naš zadatak je da pronađeno sve činjenice koje možemo kako bismo stvorili hronike života naraštaja pre nas, ljudi iz svih staleža i iz čitavog sveta, koristeći sve što znamo.

„Istoričar sveta“, napisao je Al Masudi u Bagdadu u devetom veku, liči na „čoveka koji je našao perle svih vrsta i boja, nanizao ih u ogrlicu i od njih stvorio ukras koji njegov vlasnik brižljivo čuva.“ Takvu svetsku istoriju želeo sam da napišem.

Otiske stopala porodice u Hapisburgu plima je brzo uništavala – ali nastali su stotinama hiljada godina pre početka onoga što nazivamo istorijom.

PRVI ČIN

BROJ LJUDI NA SVETU:

70000. P. N. E: 150.000

10000. P. N. E: 4 MILIONA

5000. P. N. E : 5 MILIONA

1000. P. N. E: 50 MILIONA

Kuće Sargona i Ahmosea: zigurati i piramide

PESNIKINJA, PRINCEZA, ŽRTVA, OSVETNICA: ENHEDUANA

Pre četiri hiljade godina, kad je Enheduana bila na vrhuncu, pljačkaš koji je upao u carstvo napao je njen grad, ugrabio je i po svemu sudeći silovao. Ona ne samo što je preživela nego se vratila na vlast – a oporavljala se pišući o svom stradanju. Enheduana je bila prva žena čije reči možemo da čujemo, prvi pisac bez obzira na pol čije se ime zna, prva žrtva seksualnog nasilja koja je pisala o svom iskustvu i pripadnica prve dinastije čije pojedince znamo. Bila je privilegovana koliko god je to bilo moguće u dvadeset trećem veku pre nove ere – princeza Akadskog carstva (s prestonicom u današnjem Iraku), prvosveštenica boginje Meseca i ćerka ljubimica Sargona, prvog osvajača za kog znamo. No, kao i svako carstvo, i Akadsko je zavisilo od moći i nasilja, a kad se poljuljalo Enheduana, žena, pretrpela je seksualno nasilje kao posledicu tog pada.

Verovatno je imala tridesetak godina, bila je politički iskusna kao dugogodišnja prvosveštenica boginje Meseca Nani ili Sin i moćnica grada Ura, ali još dovoljno mlada da rađa decu. Odrasla na dvoru svog oca Sargona, kralja Četiri kraja sveta, od Sredozemlja do Persijskog zaliva, bila je ćerka njegove omiljene supruge kraljice Tašlultum, strastveno je verovala u svoju boginju zaštitnicu, ali je uživala i u vladarskoj raskoši; prikazana je na disku u uskoj haljini s kapom i čvrsto upletenom kosom kako obavlja obred u svom hramu. Imala je brojno osoblje, o čemu svedoče pečati s rečima: „Ada, upravnik Enheduaninog imanja“ i „Sagadu, pisar“, ali važni su joj bili i moda i frizura; na jednom pečatu piše: „Ilum Palilis, frizer Enheduane, deteta Sargonovog.“ Enheduanu je u njenom hramu češljao Ilum Palilis – prvi modni stručnjak čije ime znamo – dok je

Sagaduu diktirala zapovesti o svojim imanjima i stadima hrama i svoje stihove. Njene himne hvale boginju – „kada govori nebesa drhte“ – i, naravno, njenog oca, „moga kralja“. No nešto posle njegove smrti, dok su se sinovi i unuci njenog oca mučili da održe carstvo na okupu, pljačkaš ili pobunjenik zvani Lugal-Ane izveo je prevrat i nekako ugrabio samu princezu-pesnikinju. Tako je pridodao sebi ugled samog Sargona Velikog: ako mu Enheduana rodi dete, zasnovaće dinastiju oplemenjenu Sargonovom krvlju. Ona je znala šta je čeka. „O, boginjo meseca Sin, zar je ovaj Lugal moja sudbina?“, napisala je. „Kaži nebesima da me tog usuda poštede!“ Po svemu sudeći ovaj skoroević ju je silovao. „Taj čovek okaljao je obrede nastale po zapovesti svetih nebesa... Namećući se silom kao da mi je ravan, usudio se da mi priđe u svojoj pohoti.“ Pamtila je to utrobnno kao i svaka žena: „Upljuvanu šaku položio mi je na medna usta.“ Osim toga, izbacio ju je iz njenog voljenog hrama. „Kad je bio na vrhuncu moći, Lugal me je isterao iz hrama, izletela sam kao lasta iz gnezda u zidu.“

No, imala je sreće; carstvo je uzvratilo udarac. Njen brat ili bratanac potukao je Lugal-Anea, ponovo osvojio Akadsko carstvo i time oslobodio Enheduanu i vratio je na položaj prvosveštenice. Kako je oplakala svoje stradanje i proslavila opstanak? Radila je ono što rade svi pisci: pisala je. I pisala je gordo: „Ja sam Enheduana, čujte me! Moja molitva, moje suze teku kao slatki opojni miomiris. Koračala sam ka senci. Obavila me je kovitlacem prašine.“

Tačni datumi i pojedinosti ovog događaja nisu poznati, ali znamo da je ona postojala i znamo njene reči. Svojim opstankom kao žene, da ne govorimo o njenom delu književnice i vladarke, ona predstavlja iskustvo žena kroz istoriju; kao vladarka, pisac, žrtva čiji opstanak sama nezaboravno slavi poput boginje „u kraljevskim haljama... jašući zauzdanog lava“ i sekući „neprijatelje na komade“, ostavlja neodoljivu sliku i glas istovremeno zapanjujuće moderne i vrlo drevne.

Enheduana je živela veoma davno, ali ljudska porodica u njeno vreme već je bila veoma stara. Ne znamo tačno kako su se ljudi razvijali i verovatno to nikada nećemo ni saznati. Znamo samo da su svi ljudi poreklom iz Afrike, da je za odgajanje dece bila potrebna grupa koju nazivamo porodica i da je priča o ljudskoj vrsti od početaka do dvadeset prvog veka nove ere neodoljivo uzbuđljiva i zamršena drama. Istoričari odavno raspravljaju o tome kad je istorija počela.* Lako je ukazivati na otiske stopala, isklesane alate, prašnjave zidove i krhotine kostiju, ali za svrhu ove knjige istorija je počela kada su se rat, hrana i pismo združili da omoguće moćnicima, obično muškarcima kao što je Sargon,

* Arheolozi o tome ne raspravljaju, oni smatraju da je istorija počela nastankom pisma.

ali ponekad i ženama poput Enheduane, da steknu vlast i unapređuju svoju decu kako bi tu vlast zadržali.

Pre sedam do deset miliona godina, kad je naša planeta, stara četiri do pet milijardi godina, prolazila kroz naizmenična ledena doba, hominini, zasad nepoznatog porekla, odvojili su se od šimpanza. Pre oko dva miliona godina u istočnoj Africi nastalo je biće koje je hodalo uspravno. To je bio *Homo erectus* i potrajao je većim delom sledećih dva miliona godina – najduže razdoblje ljudskog postojanja – a živio je od sakupljanja i lova. Uskoro se izvestan broj tih stvorenja preselio iz Afrike u Evropu i Aziju, gde su drugačiji klimatski uslovi izazvali njihov razvoj u različite grane kojima su naučnici dali latinska imena poput *Homo antecessor*, *Homo neanderthalensis* i *Homo heidelbergensis* prema mestima na kojima su otkrivene njihove kosti. Ispitivanja DNK nagoveštavaju da su većinom bili tamne kože i tamnih očiju. Već su koristili kamene sekire. Pre pola miliona godina od južne Afrike do Kine lovili su velike životinje i možda koristili vatru za pripremu hrane, a postoje i dokazi da je od samog početka bilo i brige i nasilja: neki nemoćni pojedinci poživali su dugo, dok se na nekoliko lobanja pronađenih u jednoj pećini u severnoj Španiji vide povrede nanesene pre 430.000 godina – prva dokazana ubistva. Pre oko trista hiljada godina počeli su da menjaju okolinu paleći vatre van staništa i da drvenim kopljima i zamkama love krupne životinje.

Mozak hominina gotovo se utrostručio, što je iziskivalo sve bogatiju ishranu. Bebe s većom glavom žene su teže rađale: zbog uske karlice, kompromisa između oblika neophodnog za uspravan hod i potrebe za rađanjem – porođaj je bio opasan i za majku i za dete, a to je doprinelo oblikovanju porodice u istoriji. Pretpostavljamo da je to značilo da je za odgajanje deteta bila neophodna grupa srodnika, a ako smo u pravu, te male zajednice povezane srodstvom postale su osnovna jedinica ljudske istorije, porodica koja nam i dalje treba iako smo gospodari planete, vladamo svim ostalim vrstama i stvaramo zadivljujuće nove tehnologije. Antropolozi rado govore da su porodice bile izvesne veličine, da su muškarci obavljali jednu vrstu poslova, a žene drugu, ali sve to je samo nagađanje.

Najverovatnije je istovremeno postojao mozaik vrsta hominina različitog izgleda koje su ponekad bile izolovane jedne od drugih, ponekad su se ukrštale, a ponekad ratovale. Pre oko sto dvadeset hiljada godina, dok je zemlja bila u toplom razdoblju (toliko toplom da su se nilski konji kupali u Temzi), moderni ljudi, vrsta *Homo sapiens*, mudri čovek, nastali su u Africi. Šezdeset hiljada godina potom grupe tih ljudi prešle su u Aziju (Evropa je došla na red kasnije) i susrele druge vrste hominina na putu ka istoku. Razlozi za to

putovanje su tajanstveni, ali verovatno su bili mešavina potrage za hranom i zemljom, promene klime i okoline, naleta bolesti, verskih obreda i želje za pustolovinama. Prešavši u čamcima mora široka preko sto pedeset kilometara, stigli su u Indoneziju, Australiju i na Filipine pre šezdeset pet do trideset pet hiljada godina. Zatim su krenuli u Pacifik ostrvo po ostrvo.

Homo sapiens je živeo istovremeno s porodicama ostalih hominina; pre sto hiljada godina neke neandertalce je ubijao, a s drugima je stvarao porodice. Današnji Evropljani, Kinezi i američki domoroci imaju dva procenta neandertalske DNK, dok neki starosedeooci u Australiji, Melaneziji i na Filipinima imaju dodatnih šest odsto DNK nasleđene od zagonetnog drevnog azijskog stanovništva prvi put identifikovanog na osnovu fragmenata fosila i DNK pronađene u Denisovoj pećini u Sibiru. Ovaj obrazac migracija, naseljavanja i osvajanja – masovno kretanje postojećih i nastajanje novih porodica putem nadmetanja (često smrtonosnog), odgajanja i mešanja – neprestani je ples ljudskog stvaranja i razaranja: počeo je rano, ponavljao se tokom istorije, a traje i danas. Novonastali ljudi bili su gotovo istovetni – uskog lica, okrugle lobanje, malog nosa, biološki gotovo jednaki. Pa ipak, i najsitnije razlike opravdavale su vekove sukoba, ugnjetavanja i rasizma.

Do pre četrdeset hiljada godina *Homo sapiens* je pobedio, pobio ili upio druge hominine i istrebio brojne vrste krupnih životinja. Mnogo pre toga razvio je glasnice koje su mu omogućile da govori i mozak u kom je nastala želja i sposobnost za pripovedanje. Sklonost ka udobnosti, potreba za bezbednošću, nagon za odgajanje dece i možda čak i uživanje u društvu su podstakli ljude da se naseljavaju u porodičnim grupama. Živeli su od lova i sakupljanja, klanjali su se duhovima prirode, izražavali su svoja verovanja slikanjem u pećinama – najstarije slike u Indoneziji i Australiji nastale su pre više od četrdeset hiljada godina – rezbarenjem ženskih figura bujnih oblina i muškaraca s lavljom glavom kao i obrednim sahranjivanjem nekih ljudi s nakitom i perlama. Ti sapijensi su napravili prvo laneno platno koje je zamenilo odeću od životinjske kože, luk i strela poboljšali su lov, psi su obučavani za lov, a zatim pripitomljeni. Ovi lovci-sakupljači bili su visoki i snažni, zubi su im bili zdravi jer nisu jeli žitarice i šećer. No, tokom istorije sudbinu pojedinca određivali su geografija i različita klimatska doba: neki su živeli u izobilju, drugi su jedva preživljavali u ledenim tundrama.

Pre šesnaest hiljada godina klima je postala toplija, led se povlačio, u nekim oblastima bilo je više trave i mahunarki, kao i krda jelena i stada goveda. Neke grupe lovaca-sakupljača prešle su ledeni kopneni most između Azije i Aljaske i ušle u Ameriku, gde nalazimo uvid u tadašnje opasnosti; otisci stopala žene u

Nju Meksiku stari trinaest hiljada godina pokazuju da je nosila dete, ponekad ga spuštala i ponovo podizala dok su je sledili sabljozubi tigrovi. Njeni otisci vratili su se sami. Tigrovi su možda pojeli njeno dete.

Ljudi su počeli da podižu prvo drvene, a zatim kamene građevine. U Rusiji i Ukrajini, blizu ivice leda, gradili su drvene ograde i ponekad ih ukrašavali mamutovim kljovama i kostima, možda da bi slavili lov. Neke ljude sahranjivali su u brižljivo načinjene grobove; takvi pokojnici često su bili telesno deformisani i možda su ih smatrali svetima. Ljudi s Amazona okerom su slikali svoj svet mastodonata, divovskih lenjivaca i konja; oni u Australiji prikazivali su torbare i dugonge. U Japanu su ljudi pravili grnčariju; u Kini su glineno posuđe pekli i glazirali kako bi u njemu kuvali hranu. Do tada više nisu bili čovekoliki majmuni nego potpuno formirani ljudi. Njihove porodice su, kao naše, verovatno razmenjivale svete obrede i korisna znanja i mrzele blisku rodbinu i daleke suparnike. U iskušenju smo da nametnemo istoriji svoje želje kad kažemo da su žene, na primer, bile moćne, ali zapravo o tom dobu ne znamo gotovo ništa.

Otapanje leda ubrzalo se pre 11.700 godina; to je obeležilo nastanak toplog doba koje traje i danas, a narasle vode odsekle su Ameriku i Australiju od Azije i Britaniju od kontinentalne Evrope. Na svetu je tada živelo možda četiri miliona ljudi. Pošto se veći deo leda otopio, oko 9000. godine pre nove ere, šaćica srećnika utvrdila je da živi u oblastima pogodnim za gajenje životinja i biljaka. Ali već hiljadu godina kasnije ljudi su lovom i krčenjem šuma počeli da istrebljuju neke vrste krupnih sisara – mamute, mastodonte, američke konje. Nekoliko milenijuma ljudi su živeli prema godišnjim dobima; tokom jednih su lovili, tokom drugih prikupljali biljke i plodove. No, još pre nego što su potpuno organizovali poljoprivredu, ljudi širom sveta – od Japana preko Finske do Amerike – podizali su ogromne građevine u verske i društvene svrhe. Hramovi su služili kao kalendar povezan s nebeskim telima, a moguće je da su se ljudi u njima okupljali jednostavno da bi proslavili uspešnu žetvu i zatim se vraćali svom lovačko-sakupljačkom životu. U jugoistočnoj Turskoj na brdu Gobekli Tepe lovci-sakupljači koji još nisu obrađivali zemlju ali su već razvili verske obrede podigli su hramolike građevine sa stubovima ukrašenim izvajanim liscama, zmijama i škorpijama. Nešto dalje, na brdu Karahan Tepe, podigli su još jedan ogromni hram ukrašen skulpturama ljudi. U maloj prostoriji ovog hrama nalazi se jedanaest statua *phalloi*. Oko 9500. godine pre nove ere, ovi hramovi, gotovo pet hiljada godina stariji od Stounhendža, koristili su se već duže od milenijum i po.

Ljudi su počeli da žive u selima – jedno od najstarijih je Jerihon u Kananu (Palestina) – pre nego što je poljoprivreda postala glavni izvor hrane; i dalje su

lovlili i sakupljali. Nasuprot uvreženoj slici „revolucije“, nije bilo iznenadnog preokreta: mnogi ljudi naizмениčno su se bavili poljoprivredom i lovom, ribolovom i sakupljanjem plodova. Iako je potrebno svega trideset do dvesta godina da se neka biljna vrsta pripitomi, trebalo je tri hiljade godina (koliko je prošlo od doba faraona do danas) od početka gajenja žitarica do pune poljoprivrede, a još toliko do pravog nastanka farmi – mada se u mnogim delovima sveta farme nikad nisu razvile.

U početku je ovo značilo da se ishrana većine pojedinaca zapravo pogoršala: poljoprivrednici su bili niži, slabiji, malokrvniji, zubi su im propadali. Žene su radile zajedno s muškarcima i stekle su snažne mišice – kao i izobličena kolena i iskrivljene nožne prste – od obrade zemlje i mlevenja zrnevlja. Život je možda bio bolji pre poljoprivrede, ali ona je uspela jer je bila delotvornija za čitavu vrstu. Nadmetanje je bilo žestoko, seljani su ubijali bande lovaca koje su želele da prisvoje njihove zalihe hrane. Iz nepoznatih razloga hramovi Gobekli i Karahan su ispunjeni zemljom i zatrpani. U Jerihonu su hiljade žitelja podigle prve zidove oko naselja da se zaštite. Mrtve su sahranjivali ispod svojih kuća i ponekad su im, pošto uklone kožu i meso, vajali lica od gipsa i stavljali im kamenje u očne duplje. Ovakvi portreti bili su popularni od Izraela do Iraka i potvrđuju da su ljudi još tada mogli da zamišljaju natprirodna i magična bića i razlikuju telesno od duhovnog.

Otprilike oko 7500. godine pre nove ere oko pet hiljada žitelja sela Čatalhujuk u centralnoj Turskoj, gajeći žitarice i ovce, počelo je da izrađuje korisne alate od kovanog bakra. Blizu Rake u Siriji seljani Tel Sabi Abjada zidali su žitnice za zalihe hrane i okruglastim glinenim pločicama beležili koliko čega imaju. Najstariji netaknuti komad tkanine pronađen u Čajonuu u Turskoj potiče iz sedmog milenijuma pre nove ere. Bezbedne u ograđenim selima, žene su rađale više dece i mogle su da ih odbijaju od dojenja i hrane kašom, ali polovina dece je umirala u ranom dobu od raznih bolesti jer su živela u neposrednoj blizini ljudi i životinja; tada su, kao i danas, epidemije bile znak uspeha vrste, a ne neuspeha. No, ljudima je bilo potrebno više naselja za gajenje više hrane: između desetog i petog milenijuma pre nove ere broj ljudi na svetu porastao je sa četiri na svega pet miliona. Većim delom istorije – sledećih osam i po milenijuma – očekivani životni vek ljudi bio je oko trideset godina.

Mali gradovi razvili su se u Iraku, Egiptu i Kini, a zatim i u Pakistanu i Indiji. Zahvaljujući plodnom vlažnom tlu u porečjima i najkorisnijim vrstama pripitomljenih životinja u ove četiri oblasti nastala su napredna društva koja su im hiljadama godina pružala prednost u odnosu na Evropu i Afriku.

Ljudi su širom sveta počeli da podižu velike kamene građevine, često u krugu. Oko 7000. godine pre nove ere Nubijci – ne Egipćani nego podsaharski

Afrikanci – dovukli su ogromno kamenje izdaleka i poređali ga u Nabta Plaji u krugove povezane s posmatranjem zvezda. Nastala je razmena ili kupoprodaja prvih proizvoda i luksuzne robe: bakar, zlato i srebro iskopavali su se i obrađivali od Irana do Srbije, lapis lazuli koristio se za pogrebe, a u dolini reke Jangcekjang Kinezi su počeli da proizvode svilu.

Na Malti, u Nemačkoj i Finskoj i nešto kasnije u Engleskoj zajednice su prebacivale divovsko kamenje preko velikih razdaljina za građevine koje su bile možda hramovi za praćenje sunca, predviđanje kiše, prinošenje ljudskih žrtava ili slavljenje plodnosti. Vera je bila isprepletana s porodicom i moći; muškarci i žene zajedno su lovili i obrađivali zemlju, ali žene su verovatno podizale decu i tkale: najstariji pamuk pronađen je u dolini Jordana. U Africi, gde su porodice tkale liku i tkaninu od kore drveća, te klanove možda su vodile žene, a vlast se nasleđivala po ženskoj liniji.* U Evroaziji je vrednost ženskih veština počela da se obračunava; očevi su tražili miraz budućim zetovima koji su, ako su bili moćni, mogli da imaju više žena i da štite njihovu decu. Prvobitne porodice poštovala su i mušku i žensku liniju, ali kako bi se izbegli sukobi oko zemlje i žita u nekom trenutku muška linija stekla je prednost iako su genetski svi potomci bili identični, a ta tradicija postoji i danas u doba ajfona. Ali žene stiču moć svuda, čak i u Iraku.

KUBABA: PRVA KRALJICA

U iračkom naselju Eridu, u laguni blizu ušća Eufrata, ribari i pastiri su oko 4500. godine pre nove ere osnovali selo i u njemu podigli hram bogu Enkiju. Ta oblast bila je toliko bogata da su i drugi gradovi podignuti u njoj tako blizu jedan drugom da su njihovi stanovnici mogli gotovo da se dovikuju. Točak za vreteno – lopta ili okrugla ploča s rupom – možda je bio prva naprava nastala rano koliko i grnčarija i poljoprivreda, a izazvaće posledice daleko šire od koristi koju je doneo. Tkanina se teško pravila, bila je skupa, ali neophodna: društva su se uređivala prema hrani, ratu i tkanini. Eridu je bio jedan od prvih sumerskih gradova u kojima je u čast Anua, boga neba, podignuta stepenasta platforma s hramom na vrhu – zigurat. Uskoro su zigurati nastali i u Uru i Uruku.

Vođe ovih zajednica bili su i svetovne starešine i prvosveštenici. Njihovi bogovi bili su delom torbari i šaljivčine, ali su se razvili u mnogo strože sudije

* U Andima je pronađena veoma mlada ratnica sahranjena s kopljem u sedmom milenijumu pre nove ere. Od dvadeset sedam pokopanih lovaca pronađenih u Južnoj Americi žena je jedanaest. Žene su pored dojenja i odgajanja dece verovatno zapovedale i ratovala, a možda su takve sahrane bile isključivo obredne.

koje su prvo pretile prekršiteljima pravila, a zatim kontrolisale nešto daleko veće: zagrobni život. Bogovi su rasli kako su vladari i zajednice rasli, pa je nadmetanje s drugima postalo žestoko.*

Ne zna se kako je Uruk – tada dom za više od dvadeset hiljada ljudi – bio organizovan – nije bilo palata i nema spomena o „narodu“ – ali postojali su sveštenici-kraljevi i hramovi su kontrolisali bogatstvo. Sama ideja imovine verovatno je nastala u vezi s naročitim dragocenostima i rukotvorinama odvojenih za svete ljude unutar tih hramova.

Na severu, u evroazijskim stepama, pripitomljeni su konji, životinje koje će pomagati čoveku da vlada kopnom sve do devetnaestog veka. Oko 3500. godine pre nove ere konji su dobili uzde i ljudi su ih zajahali. Uskoro je točak nastao u Ukrajini/Rusiji, gde se pojavljuju prve reči za točak. Verovatno je točak stigao u Irak pre konja: najstarija kola nisu vukli konji nego njihovi srodnici kunge – zdepasti mešanci lokalnih magarica i sirijskih magaraca, što je prvi primer ljudskog ukrštanja životinja – prikazane na slikama upregnute u prvobitna kola sa četiri točka. Ostaci jednih takvih kola nedavno su pronađeni u Siriji. Nova tehnologija proširila se u Indiju; kunge su nestale, a konji su omogućili pastirima da postanu opasna nomadska konjica i porodicama da prelaze velike razdaljine i naseljavaju se u novim prostorima. Rat je već podsticao tehnologiju: od kola su nastale bojne dvokolice, a donosile su takav ugled da su poglavice ratobornih plemena izvodile na bojište čitave vojske tih vozila. Kada umru, vođe su sahranjivane s konjem i bojnim kolima. Žitelji stepa pronašli su i bakar: u Sintaši, severno od Aralskog mora, bronza je proizvedena mešanjem bakra i kalaja iz Baktrije (Avganistana) i koristila se za izradu oružja i ukrasa.

Uskoro su se na čelu ovih konjanika pojavili ratnici s mačevima koji su gradili tvrđave s visokim prijemnim dvoranama, možda prve palate – jedna se nalazi u Arslantepeu u istočnoj Turskoj – i sahranjivali hrabre borce u raskošne grobove s hranom, mačevima i nakitom.

Oko 3100. godine pre nove ere ljudi žitelji Uruka – što znači „mesto“ – možda su izmislili pismo. U početku je bilo slikovno, ali uskoro su počeli da urezuju znake u glinu zašiljenim vrhom trske i stvorili kuneiformno, odnosno klinasto pismo. Prvi ljudi čija su imena zabeležena u istoriji su knjigovođa, robovlasnik i dva roba. Prvi račun, potvrđen prvim potpisom prve osobe zapisanog imena – knjigovođe – glasi:

„29.086 mera ječma. 37 meseci. Kušim.“

* Nadmetanje je bilo surovo: u Evropi su oko 5500. godine pre nove ere invazije i ratovi uništili sela ranih zemljoradnika; nepoznati neprijatelj ostavio je za sobom masovne grobnice izmučenih, skalpiranih i kanibalizovanih tela.

Drugi račun beleži vlasništvo nad ljudima čija su imena En-pap X i Sukalgir; oni su prvi robovi čija su imena zapisana. Tadašnja društva bila su robovlasnička. Ne znamo kad je ropstvo počelo, ali verovatno je nastalo u isto vreme kad i organizovane borbe. Većina robova bili su ratni zarobljenici ili dužnici. Kraljevski porezi plaćali su vojnike koji su hvatali robove, koji su podizali gradove ili mukotrпно radili u domaćinstvima: istorija porodice je takođe istorija ropstva.

Do oko 2900. godine pre nove ere kraljevi, u početku Veliki Ljudi, odnosno *Lugalene* na sumerskom, postali su vladari svih iračkih gradova i žestoko su međusobno ratovali. „Kiš je poražen i kraljevstvo je prešlo u Uruk. Onda je Uruk potučen i kraljevstvo je prešlo u Ur.“ Vlast je „poticala s nebesa“ i uskoro je postala nasledna. Krunu nije nasledivao najstariji sin. Kraljevima su glavne i sporedne supruge rađale mnogo dece. Za naslednika su birali najsposobnije – ili bi najkrvoločniji sin pobio svu braću. Kraljevi su sticali moć, ali su gubili na stabilnosti jer su se njihova deca otimala za vlast i često uništavala kraljevstvo za kojim su žudela. Dok su žitelji Britanije obavljali obrede u Stounhendžu,* jedan od prvih porodičnih vladara, oko 2500. godine pre nove ere, bila je Kubaba od Kiša, prva svetska moćnica za koju znamo, vlasnica krčmi i pivara, a nasledili su je sin i unuk. Ne znamo ništa više o njima, ali znamo mnogo o njihovom svetu.

Ti kraljevi sada su gradili palate pored bogatih hramova, a vladali su preko hijerarhije dvorana, vojskovođa i sakupljača poreza. Pismo je služilo za upravljanje, njime su se beležili vlasništvo, kupoprodaja žita i zakoni. Sumeri su slikali sebe, i žene i muškarce, ne samo u molitvi nego i u piću – i ljubavi. Zapisivali su recepte, žene i muškarci slavili su uživanje u seksu, pili su pivo kroz slamke i uzimali su opijum. Kasnije su proučavali matematiku i astronomiju.

Sačuvane hiljade tekstova ispisanih klinastim pismom otkrivaju svet u kom su porezi, rat i smrt bili neizbežni, baš kao i molitve sveštenika da sija sunce i pada kiša, da usevi rastu, da se ovce razmnožavaju, da stabla palmi budu lepa u zoru, a kanal puni ribe.

Uruk i sumerski gradovi nisu bili ni jedinstveni ni izolovani. Gradovi su postali središta trgovine, berze informacija, bračne agencije, seksualna igrališta, tvrđave, laboratorije, dvorovi i pozorišta ljudske zajednice, ali počivali su na kompromisima. Gradsko stanovništvo moralo je da se prilagođava, nije moglo samo sebe da hrani jer je ostalo bez veština iz divljine i uzbuđenja iz stepa. Ako žetva omane, gladovali su, ako izbije zaraza, masovno su umirali. Sumer je već

* Oko 3000. godine pre nove ere žitelji Vaun Moun u Velsu stvorili su veliki krug od dijabaznih kamenova od kojih su neki kasnije odvučeni daleko za izgradnju novog i većeg kruga u Stounhendžu.

bio u dodiru s drugim svetovima. Lapis lazuli, prva međunarodna luksuzna roba, priča priču: vadio se u Avganistanu, preko trgovačkih gradova Indije/Pakistana stizao je u Sumer – spominje se u *Epu o Gilgamešu** – a odatle je putovao u Mari u Siriji i sve do Egipta, gde su predmeti od lapisa pronađeni u svetom gradu Abđuu.

Oko 3500. godine pre nove ere egipatska sela počela su da se združuju u veće zajednice, što je potrajalo nekoliko stotina godina. Oko 3150. godine p. n. e. kralj južne oblast Čeni, Narmer – što znači som – ujedinio je Egipat pod jednu krunu, a svoju pobedu obeležio je verskim svetkovinama na kojima se ispijalo sveto pivo i raznim prigodnim predmetima: na jednoj strani palete za mrvljenje i mešanje muške i ženske šminke prikazan je kako ubija neprijatelje uzdignutim buzdovanom dok ga gleda boginja u obličju krave, na donjoj slici na drugoj strani kao moćni sveti bik gazi buntovnike, a na gornjoj posmatra poražene neprijatelje kojima su odrubljene glave i odsečeni penisi. Naš prvi ozbiljan uvid u prefinjenost i surovost Egipta je kozmetički pribor – i gomila penisa.

KUFU I MAJKA: GRADITELJI PIRAMIDA

Egipat je prvo afričko kraljevstvo koje možemo da posmatramo. Kraljevanje Egiptom odražava život u kom je sve zavisilo od Nila i Sunca. Gradovi i sela pružali su se duž toka reke koja je zemlji davala plodnost. Sunce je svakog dana prelazilo preko neba, smatralo se božanstvom i čitav život osiguravao se za vreme tog putovanja. Kraljevi su plovili Nilom nizvodno i uzvodno – a takođe i u podzemni svet – u raskošnim lađama.

Narmer i njegova porodica živeli su u palatama od nepečene opeke i sahranjene su u grobnicama od takve opeke u pustinji Abđua gde su unutar velikih ograda od te opeke stajali čamci da ih ponesu preko neba kako bi se pridružili suncu.

* Jedan od vladara Uruka naveden na spisku kraljeva bio je Gilgameš. Mitska priča o njemu, *Ep o Gilgamešu*, zabeležena oko 2000. godine pre nove ere, govori o usponu jedne porodice i razvoju gradova. Gilgameš, delom bog, delom čovek, putuje sa svojim divljim prijateljem Enkiduom u potrazi za večnim životom. Takva putovanja ukazuju na ranu trgovinu kojom su kremen i opsidijan stigli u Sumer iz Anadolije. Enkidua, čedo prirode, zavodi božanska bludnica Šamhat, ali njihova seksualna strast umanjuje njegovu divlju moć i on se nastanjuje u blistavom gradu Uruku. U *Epu o Gilgamešu* potop ugrožava čitavo čovečanstvo prikazujući važnu temu svetske istorije: sveprisutni strah od kraja sveta kakav jednako snažno osećamo i danas. Preživljava samo porodica Utnapištima/Ziusudre, ličnosti slične Noju, koja je pak definicija elitne porodice. Ova pripovest nadahnula je brojne svete knjige, a završava se poukom bogova Gilgamešu o ograničenjima ljudske nadmoći koju *Homo sapiens* još nije savladao: „Dobio si krunu, to ti je sudbina; večni život nije tvoja sudbina.“